

Branislava POPOVIĆ ĆITIC¹

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

VEZANOST ZA ŠKOLU KOD UČENIKA KOJI IMAJU RAZLIČITE ULOGE U VRŠNJAČKOM NASILJU²

Uvažavajući empirijske potvrde o povezanosti vršnjačkog nasilja i nivoa vezanosti učenika za školu, izvedena je polazna istraživačka pretpostavka da su učenici koji ne učestvuju u vršnjačkom nasilju privrženiji i posvećeniji školi nego učenici koji su nasilnici, žrtve ili nasilnici-žrtve. U cilju utvrđivanja eventualnih razlika u nivou socijalne vezanosti za školu među učenicima koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju, sprovedeno je anketno ispitivanje na uzorku od 1012 učenika starijih razreda iz 12 beogradskih osnovnih škola, prosečne starosti 12.9 godina. Istraživački rezultati su pokazali da su učenici osnovnih škola u relativno visokom stepenu posvećeni i privrženi školi, pri čemu se viši nivoi vezanosti beleže kod devojčica i učenika nižih razreda. Između vezanosti za školu i ispoljavanja vršnjačkog nasilja utvrđene su statistički značajne negativne korelacije koje ukazuju da učenici koji su više vezani za školu u manjem stepenu ispoljavaju nasilno ponašanje. Rezultati jednosmerne analize varijanse su potvrdili postojanje značajnih razlika između učenika koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju, pri čemu su post hoc testovi ukazali da su nasilnici i nasilnici-žrtve značajno manje vezani za školu nego žrtve nasilja i učenici koji ne učestvuju u nasilju. Dodatno, utvrđene su značajne polne i uzrasne razlike na nivou uloga u vršnjačkom nasilju.

Ključne reči: vezanost za školu, vršnjačko nasilje, nasilnik, žrtva

1 popovb@eunet.rs

2 Članak predstavlja rezultat rada na projektu Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije (broj 47008) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2011-2014).

UVOD

Školska sredina predstavlja važno područje socijalizacije u kome se uspostavljaju čvrste prosocijalne veze značajne za prevenciju problema u ponašanju i unapređivanje pozitivnog razvoja u detinjstvu i adolescenciji. Rezultati niza empirijskih studija potvrđuju da vezanost za školu, izražena kroz povezivanje učenika sa školom, nastavnicima i akademskim ciljevima koji se promovišu u školskom okruženju, doprinosi povećanju pozitivnih i smanjenju negativnih razvojnih iskustava (Catalano et al., 2004; Maddox & Prinz, 2003; McNeely & Falci, 2004; Resnick et al., 1997). Dodatno, utvrđeno je da deca i adolescenti koji su slabo vezani za školu u višem stepenu ispoljavaju delinkventna ponašanja (O'Donnell et al., 1995; Simons-Morton et al., 1999), učestvuju u vršnjačkom nasilju (Cunningham, 2007; Juvonen et al., 2003), koriste psihoaktivne supstance (Battistich & Hom, 1997; Catalano et al., 1996) i prekidaju školovanje (Hawkins et al., 2001; Marchant et al., 2001).

Prema postavkama modela socijalnog razvoja (Catalano & Hawkins, 1996), koji je poslužio kao teorijska osnova za konceptualizaciju ovog istraživanja, vezanost za školu predstavlja snažan protektivni faktor koji svojim delovanjem ublažava negativne efekte faktora rizika i redukuje verovatnoću nastajanja i razvijanja različitih oblika problema u ponašanju (Catalano et al., 2004). Vezanost za školu obuhvata privrženost, koju odlikuju bliske afektivne veze i odnosi prema školi, i posvećenost, koja podrazumeva angažovanje u školi i nastojanje da se postignu što bolji školski rezultati. Saglasno postavkama modela socijalnog razvoja, vezivanje za školu se odvija kroz četiri procesa koji se ogledaju u pružanju mogućnosti za uključivanje u prosocijalne aktivnosti i interakciju sa drugima, stvarnom učešću u ponuđenim aktivnostima i interakcijama, razvijanju veština koje su neophodne za uspešno angažovanje i odavanju priznanja za uloženi trud i postignuće (Catalano et al., 2005). Kada su ovi procesi konzistentni, to jest kada su mogućnosti i veštine srazmerne, a učinak nagrađen, dolazi do razvijanja socijalnih veza između pojedinca i škole. Jednom snažno uspostavljene, ove socijalne veze imaju snagu da utiču na ponašanje pojedinca nezavisno od pomenuta četiri procesa, i to putem formirane lične odluke i interesa učenika da se, zarad očuvanja uspostavljenih veza, konformiše sa normama i vrednostima koje se promovišu u školi (Catalano & Hawkins, 1996).

Baziĉne postavke modela socijalnog razvoja testirane su brojnim istraŹivaĉkim studijama (Ayres et al, 1999; Catalano et al., 1996; Hawkins et al, 2001), od kojih su dve (*Seattle Social Development Project* i *Raising Healthy Children*) bile longitudinalnog karaktera (Lonczak et al., 2002; Catalano et al., 2004). Rezultati studija obezbedili su empirijske dokaze o vaŹnosti i znaĉaju školskog vezivanja za unapređivanje pozitivnog razvoja, školskog uspeha i socijalnih veština, ali i redukovanje rizika za razvijanje razliĉitih oblika problema u ponašanju, kao što su upotreba psihoaktivnih supstanci, delinkvencija, ĉlanstvo u gangu, nasilje ili problemi u školovanju. Kada je u pitanju nasilno ponašanje, utvrđeno je da visok nivo vežanosti za školu na uzrastu od 15 godina stoji u vezi sa niŹom verovatnoćom ispoljavanja nasilja među agresivnim adolescentima na uzrastu od 18 godina (Herrenkohl et al., 2003), te da snaŹne socijalne veze i posvećenost školi na uzrastu od 12 do 14 godina prediktuju manju verovatnoću razvijanja nasilnog delinkventnog ponašanja (Lipsey & Derzon, 1998).

Polazeći od empirijskih nalaza o povežanosti nasilnog ponašanja sa procesom socijalnog vezivanja za školu, postavljeno je empirijsko istraŹivanje sa ciljem utvrđivanja razlika u nivou vežanosti za školu među uĉenicima osnovnih škola koji imaju različite uloge u vršnjaĉkom nasilju (nasilnici, Źrtve i uĉenici koji su istovremeno i nasilnici i Źrtve). Dosledno sa postavkama modela socijalnog razvoja, pretpostavilo se da su uĉenici koji ne uĉestvuju u vršnjaĉkom nasilju, koji se ne pojavljuju ni kao nasilnici ni kao Źrtve, snaŹnije vežani za školu nego uĉenici koji su nasilnici, Źrtve i nasilnici-Źrtve. Dodatno, uvaŹavajući istraŹivaĉke rezultate o postojanju polnih i uzrasnih razlika u nivou vežanosti za školu i razliĉitim ulogama u vršnjaĉkom nasilju (Cunningham, 2007; Oelsner et al., 2011; Ma, 2002), testirana je statistiĉka znaĉajnost ovih razlika.

METOD ISTRAŹIVANJA

Uzorak i procedura. IstraŹivanje je sprovedeno na uzorku od 1012 uĉenika iz 12 osnovnih škola sa teritorije grada Beograda. U svakoj školi ispitano je po jedno odeljenje petog, šestog, sedmog i osmog razreda. Strukura uzorka prema osnovnim karakteristikama ispitanika

prikazana je u Tabeli 1. Prosečna starost ispitanika bila je 12,9 godina ($SD=1,19$), a uzrasni raspon se kretao od 11 do 15 godina. Upitnik, koji je posebno konstruisan za potrebe prikupljanja podataka, grupno je zadavan učenicima jednog odeljenja tokom poslednje nedelje meseca maja 2012. godine. Popunjavanje upitnika je u proseku trajalo 25 minuta.

Tabela 1 – Struktura uzorka prema polu, razredu i godinama starosti

		N	%
Pol	Muški	517	51,1
	Ženski	495	48,9
Razred	Peti	272	26,9
	Šesti	253	25,0
	Sedmi	262	25,9
	Osmi	225	22,2
Godine	11	127	12,5
	12	286	28,3
	13	265	26,2
	14	225	22,2
	15	109	10,8

Instrument. Na osnovu pregleda i analize istraživačkih nalaza studija koje su se bavile pitanjima merenja vršnjačkog nasilja i socijalne vezanosti za školu (Cunningham, 2007; Catalano et al., 2004; Maddox & Prinz, 2003; Olweus, 2003; Hawkins et al., 2001) kreirane su stavke za koje je bilo očekivano da mogu činiti sadržaj skala za procenu vezanosti za školu, ispoljavanja nasilnog ponašanja i iskustva viktimiziranosti nasiljem od strane vršnjaka. Analizom relijabilnosti interne konzistencije kreiranih skala izabrane su pojedinačne stavke koje su činile svaku skalu. *Skala socijalne vezanosti za školu* sadržala je devet stavki kojima su se procenjivali posvećenost učenika ostvarivanju školskih obaveza (npr. „Trudim se da postignem što bolji uspeh u školi“), privrženost ili emocionalna vezanost za školu (npr. „Rado provodim vreme u školi“), učestvovanje u nastavi i školskim aktivnostima (npr. „Učestvujem u školskim sekcijama, dodatnoj nastavi ili drugim slobodnim aktivnostima u školi“), poštovanje školskih pravila (npr. „Poštujem pravila ponašanja u školi“) i pohvaljivanje i podrška od strane nastavnika (npr. „Nastavnici me pohvaljuju kada se posebno trudim na časovima“). Pouzdanost ove skale iznosila je $\alpha=0,79$. Ispi-

tanici su na stavke o socijalnoj vežanosti odgovarali na petostepenoj skali od 1 („nikada“) do 5 („gotovo uvek“). Viši skorovi na skali ukazivali su na viši nivo vežanosti za školu. *Skala nasilnog ponašanja* obuhvatala je 11 stavki koje su opisivale fiziĉke, verbalne i relacione oblike nasilja (npr. „Namerno sam udario svog vršnjaka u školi“, „Ismevao sam i zadirkivao svoje vršnjake u školi“, „Nagovarao sam druge da se ne druže sa nekim iz škole“). Pouzdanost skale iznosila je $\alpha=0,85$. *Skala viktimiziranosti nasiljem* sadržala je pet stavki koje su merile stepen izloženosti fiziĉkom, verbalnom i relacionom nasilju od strane vršnjaka (npr. „Neko od vršnjaka iz škole je nagovarao druge uĉenike da se ne druže sa mnom“, „Neko od vršnjaka iz škole me je namerno udario, ošamario ili šutnuo“, „Neko od vršnjaka iz škole me je ismevao i zadirkivao“). Pouzdanost skale bila je $\alpha=0,75$. Stavkama koje se odnose na vršnjaĉko nasilje prethodila je definicija vršnjaĉkog nasilja sa posebnim naglaskom da su konkretna ponašanja ispoljena prema vršnjaku koji je slabiji ili manje snažan (kad je u pitanju nasilje) ili od strane vršnjaka koji je jaĉi ili snažniji (kad je u pitanju viktimiziranost). Ispitanci su davali odgovor na petostepenoj skali koja je opisivala uĉestalost ispoljavanja ili viktimizacije nasiljem („nikada“, „jednom ili dva puta tokom školske godine“, „jednom meseĉno“, „jednom nedeljno“, „više puta nedeljno“). Viši skorovi na skalama ukazivali su na viši nivo samoizveštavanja o ispoljavanju nasilja ili viktimiziranosti vršnjaĉkim nasiljem.

Raspoređivanje ispitanika prema ulozi u vršnjaĉkom nasilju. Za potrebe ispitivanja razlika u nivou vežanosti za školu među uĉenicima koji ne uĉestvuju u vršnjaĉkom nasilju i onih koji su nasilnici, Źrtve ili nasilnici-Źrtve, izvršeno je raspoređivanje ispitanika u ĉetiri grupe prema skorovima na Skali nasilnog ponašanja i Skali viktimiziranosti nasiljem. Skorovi iznad jedne standardne devijacije od proseĉnih vrednosti na ovim skalama korišćeni su kao graniĉni (cut-off) skorovi za podelu ispitanika u ĉetiri grupe prema ulogama u vršnjaĉkom nasilju. Neutralna grupa (uĉenici koji nisu ni nasilnici ni Źrtve) obuhvatila je ispitanike koji su ispod graniĉnih skorova na obe skale. Grupu nasilnika ĉinili su uĉenici koji su iznad graniĉnog skora na Skali nasilnog ponašanja i ispod graniĉnog skora na Skali viktimiziranosti nasiljem. Grupa Źrtava obuhvatila je uĉenike koji su iznad graniĉnog skora na Skali viktimiziranosti nasiljem i ispod graniĉnog skora na Skali nasil-

nog ponašanja. Grupu nasilnika-žrtava činili su ispitanici koji su bili iznad graničnih skorova na obe skale. Korišćenjem ovih kriterijuma, u uzorku su izdvojene sledeće četiri grupe ispitanika: neutralni učenici, $N=524$ (54,4%); nasilni učenici, $N=183$ (19,0%); učenici koji su žrtve vršnjačkog nasilja, $N=128$ (13,3%); i učenici koji su istovremeno i nasilnici i žrtve, $N=128$ (13,3%).

REZULTATI

Deskriptivni pokazatelji za pojedinačne stavke i srednja vrednost skorova na skali vezanosti za školu, prikazani u Tabeli 2, jasno ukazuju da je većina ispitanih učenika osnovnih škola pozitivno vezana za školu. Prosečni skorovi na svim pojedinačnim stavkama vezanosti za školu nalaze se iznad neutralne vrednosti (preko 3, na skali koja se kreće od 1 do 5), a na pojedinim stavkama („Trudim se da postignem što bolji uspeh u školi“, „Ono što učim u školi je važno i korisno“, „Poštujem pravila ponašanja u školi“) prosečna vrednost skorova je iznad 4. Posmatrano na nivou celokupne skale vezanosti za školu, srednja vrednost skorova, u opsegu od 9 do 45, iznosi 34,14 ($SD = 6,30$). Rezultati provere normalnosti raspodele skorova u uzorku ispitanih učenika, izvršene pomoću Smirnov-Kolmogorovog testa, pokazuju odstupanje od normalne raspodele, $D(964)=0,07$, $p=0,000$. Distribucija skorova na skali vezanosti za školu je blago negativno asimetrična ($Sk=-0,74$, $Ku=0,56$), što ukazuje da je većina učenika privržena i posvećena školi i školskim obavezama. Dodatno, ovaj nalaz potvrđuje i visok procenat učenika koji su na pojedinačne stavke odgovorili sa 4 ili 5.

Tabela 2 – Deskriptivni pokazatelji za pojedinaĉne stavke i srednja vrednost skorova na skali vežanosti za školu

Stavke	N	M	SD	% vežanih za školu
Trudim se da postignem što bolji uspeh u školi.	1000	4,41	0,92	85,2
Rado provodim vreme u školi.	1000	3,27	1,36	45,9
Aktivno uĉestvujem u razgovorima i aktivnostima na ĉasu.	1008	3,95	1,24	69,4
Uĉestvujem u školskim sekcijama, dodatnoj nastavi ili drugim slobodnim aktivnostima u školi.	1006	3,27	1,35	46,0
Poštujem pravila ponašanja u školi.	1006	4,16	0,97	79,0
Nastavnici me pohvaljuju kada se posebno trudim na ĉasovima.	1011	3,85	1,28	64,4
Ljudima u školi je stalo do mene.	1004	3,81	1,37	63,9
Ono što uĉim u školi je zanimljivo i interesantno.	1008	3,04	1,18	21,8
Ono što uĉim u školi je važno i korisno.	1009	4,29	1,13	69,9
Srednja vrednost skorova na skali vežanosti za školu	964	34,14	6,30	

Napomena: % vežanih za školu se odnosi na uĉenike koji su na pojedinaĉne stavke odgovorili sa 4 (*ĉesto*) i 5 (*gotovo uvek*).

Rezultati jednosmerene analize varijanse, prikazani u Tabeli 3, pokazuju prisustvo statistiĉki znaĉajnih razlika u nivou vežanosti za školu izmeĊu uĉenika razliĉitog pola i razreda. Srednja vrednost skorova na skali socijalne vežanosti za školu je viša kod devojĉica ($M=34,99$, $SD=6,75$) nego kod deĉaka ($M=33,31$, $SD=5,67$), $F(1,962)=17,45$, $p=0,000$. Sa povećanjem uzrasta beleži se opadanje skorova na skali socijalne vežanosti, uz postojanje statistiĉki znaĉajnih razlika meĊu uĉenicima razliĉitog razreda, $F(3,960)=33,90$, $p=.000$. Rezultati post hoc testova pokazuju da je nivo vežanosti za školu statistiĉki znaĉajno viši meĊu uĉenicima petog i šestog razreda nego meĊu uĉenicima sedmog i osmog razreda, dok izmeĊu uĉenika petog i šestog razreda, odnosno uĉenika sedmog i osmog razreda, dobijene razlike nisu od statistiĉkog znaĉaja.

Tabela 3 – Deskriptivni pokazatelji i rezultati jednosmerne analize varijanse

		Vežanost za školu				
		N	Min-Max	M (SD)	DF	F
Pol	Dečaci	490	12-45	33,31 (6,75)	1,962	17.45**
	Devojčice	474	14-45	34,99 (5,67)		
Razred	Peti	263	13-45	36,34 (6,04) ^{1,2}	3,960	33.90**
	Šesti	237	20-45	35,61 (5,12) ^{3,4}		
	Sedmi	251	13-45	32,33 (6,31) ^{1,3}		
	Osmi	213	12-45	31,91 (6,45) ^{2,4}		

Napomena: U post hoc analizama je korišćen Scheffe test. Razlike između srednjih vrednosti različitih grupa označene superskriptom ^{1,2,3,4} su značajne na nivou .01.

** $p < 0,01$

Utvrđene vrednosti Pirsonovog koeficijenta korelacija između vežanosti za školu, nasilnog ponašanja i viktimiziranosti vršnjačkim nasiljem, prikazane u Tabeli 4, ukazuju da vežanost za školu statistički značajno negativno korelira sa vršnjačkim nasiljem, pri čemu su snažnije veze zabeležene sa ispoljavanjem nasilnog ponašanja ($r = -0,381$) nego sa viktimiziranošću nasiljem od strane vršnjaka ($r = -0,118$). Dodatno, između ispoljavanja vršnjačkog nasilja i viktimiziranosti ovim oblikom nasilnog ponašanja utvrđene su pozitivne korelacije ($r = 0,241$).

Tabela 4 – Deskriptivni pokazatelji i korelacije između varijabli

	1	2	3
1 Vežanost za školu	-		
2 Ispoljavanje nasilnog ponašanja	-0,383**	-	
3 Viktimiziranost vršnjačkim nasiljem	-0,118**	0,241**	-
Min-Max	12-45	11-55	5-25
M	34,14	14,46	8,29
SD	6,30	5,23	3,76

Napomena: N = 920

** $p < 0,01$

Rezultati ispitivanja razlika u nivou socijalne vežanosti za školu među učenicima koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju, prikazani u Tabeli 5, ukazuju da su učenici koji ne učestvuju u nasilju naj snažnije vežani za školu ($M = 35,72$, $SD = 5,50$). Neznatno manji nivo vežanosti za školu zabeležen je kod učenika koji su bili žrtve vršnjačkog nasilja ($M = 34,89$, $SD = 5,73$), dok statistički značajno niži nivo vežanosti za školu imaju nasilni učenici ($M = 31,62$, $SD = 6,94$) i oni koji su istovremeno

nasilnici i ųrtve ($M=31,03$, $SD=6,34$), $F(3,916)=34,36$, $p=0,000$. Dodatno, rezultati post hoc testova ukazuju da između učenika koji učestvuju u vršnjačkom nasilju (nasilnici i nasilnici-ųrtve) ne postoje statistički značajne razlike u nivou socijalne vežanosti za školu, kao što ni među učenicima koji ne ispoljavaju nasilje prema drugima (neutralni i ųrtve) razlike nisu od statističkog značaja. Sa druge strane, između učenika koji ispoljavaju nasilje i onih koji to ne čine, razlike u nivou vežanosti za školu su statistički značajne na nivou 0,01.

Tabela 5 – Deskriptivni pokazatelji i rezultati jednosmerne analize varijanse

		Vežanost za školu				
		N	Min-Max	M (SD)	DF	F
Uloge u nasilju (N = 920)	Neutralni	495	13-45	35,72 (5,50) ^{1,2}	3,916	34,36**
	Nasilnici	175	13-45	31,62 (6,94) ^{1,3}		
	ųrtve	123	15-45	34,89 (5,73) ^{3,4}		
	Nasilnici-ųrtve	127	12-45	31,03 (6,34) ^{2,4}		

Napomena: U post hoc analizama je korišćen Scheffe test. Razlike između srednjih vrednosti različitih grupa označene superskriptom ^{1,2,3,4} su značajne na nivou .01.

** $p < .01$;

Statističkim ukrštanjem varijabli pola i uzrasta sa ulogama u vršnjačkom nasilju (Tabela 6) utvrđeno je postojanje razlika u distribuciji učenika različitog pola i razreda unutar izdvojenih kategorija uloga u vršnjačkom nasilju. Nasilnici i nasilnici-ųrtve su dominantno muškog pola, dok su ųrtve pretežno ženskog pola, $\chi^2(3, N=963)=67,40$, $p=0,000$. U pogledu razreda koji učenici pohađaju, rezultati ukazuju da su ųrtve i nasilnici-ųrtve zastupljeniji među učenicima petog i šestog razreda, dok su nasilnici u većem procentu prisutni među učenicima sedmog i osmog razreda, $\chi^2(9, N=963)=21,15$, $p=0,012$.

Tabela 6 – Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testa

		Uloge u vršnjačkom nasilju				χ^2	V
		N (%)					
		Neutralni	Nasilnici	ųrtve	Nasilnici-ųrtve		
Pol	Dečaci	223 (42,6)	133 (72,7)	49 (38,3)	83 (64,8)	67,40**	0,26
	Devojčice	301 (57,4)	50 (27,3)	79 (61,7)	45 (35,2)		
Razred	Peti	151 (28,8)	31 (16,9)	43 (33,6)	36 (28,1)	21,15*	0,08
	Šesti	131 (25,0)	39 (21,3)	36 (28,1)	32 (25,0)		
	Sedmi	129 (24,6)	61 (33,3)	26 (20,3)	32 (25,0)		
	Osmi	113 (21,6)	52 (28,4)	23 (18,0)	28 (21,9)		

* $p < .05$; ** $p < .01$;

DISKUSIJA

Na osnovu teorijskih postavki modela socijalnog razvoja i empirijskih potvrda o vezanosti za školu kao protektivnom faktorom nasilnog ponašanja, izvedena je polazna istraživačka pretpostavka da su učenici koji ne učestvuju u vršnjačkom nasilju snažnije vezani za školu nego učenici koji su nasilnici, žrtve ili nasilnici-žrtve. U skladu sa tim, sprovedeno istraživanje imalo je za cilj ispitivanje eventualnih razlika u nivou socijalne vezanosti za školu među učenicima koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju.

Utvrđeni nivo vezanosti za školu, posmatrano na nivou celokupnog istraživačkog uzorka, u skladu je sa rezultatima drugih istraživanja sprovedenim na našim prostorima (Pavlović i Žunić-Pavlović, 2008; Popović-Ćitić, 2008; Popović-Ćitić i Jolić, 2009b) koji ukazuju da su učenici osnovnih škola u relativno visokom stepenu posvećeni i privrženi školi i školskim obavezama. Više od dve trećine ispitanih učenika se trudi da postigne što bolji uspeh u školi, poštuje školska pravila ponašanja, aktivno učestvuje u aktivnostima na času i smatra da je ono što se uči u školi važno i korisno. Ipak, uvažavajući utvrđene uzrasne razlike u nivou vezanosti za školu ($F(3,960)=33,90$, $p=0,000$), može se zaključiti da posvećenost i privrženost učenika školi opada u završnim razredima osnovnih škola i da, sudeći po rezultatima dobijenim u istraživanjima na populaciji učenika srednjih škola (Jovanović i Jerković, 2011; Popović-Ćitić, 2008; Popović-Ćitić i Jolić, 2009b; Roviš i Bezinović, 2011), zadržava trend opadanja i u daljem školovanju. Ako se u obzir uzme rezultat da je između vezanosti za školu i ispoljavanja nasilnog ponašanja utvrđena značajna i umerena negativna korelacija ($r=-0,381$), te da je nasilno ponašanje učestalije na starijem uzrastu (Pavlović i Žunić-Pavlović, 2008; Popadić i Plut, 2007; Popović-Ćitić, 2009), moglo bi se indirektno zaključiti da vezanost za školu, kao što to ističe model socijalnog razvoja, ima snagu protektivnog faktora u ispoljavanju vršnjačkog nasilja. Dodatno, ovaj zaključak bi se mogao posredno izvesti i uvažavanjem utvrđenih polnih razlika u nivou vezanosti za školu ($F(1,962)=17,45$, $p=0,000$), budući da su devojčice, za koje je istraživanjima utvrđeno da generalno značajno manje ispoljavaju nasilno ponašanje (Gojković i Vukičević, 2011; Pavlović i Žunić-Pavlović, 2008; Popadić i Plut, 2007; Popović-Ćitić, 2009), u višem stepenu privržene i posvećene školi nego dečaci.

Direktniju potvrdu polazne pretpostavke da su učenici koji ne učestvuju u vršnjačkom nasilju snažnije vezani za školu obezbeđuju rezultati ispitivanja povezanosti vezivanja za školu i varijabli vršnjačkog nasilja. Utvrđena značajna korelacija sa viktimiziranošću vršnjačkog nasiljem, iako veoma niska ($r=-0,118$), kao i umerena korelacija sa ispoljavanjem nasilnog ponašanja ($r=-0,381$), ukazuju da učenici koji su posvećeniji i privrženiji školi u manjem stepenu učestvuju u vršnjačkom nasilju, bilo kao nasilnici, bilo kao žrtve. Dodatno, deskriptivni pokazatelji i utvrđene značajne razlike u nivou vezanosti za školu među učenicima koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju ($F(3,916)=34,36$, $p=0,000$), generalno gledano, potvrđuju da su učenici osnovnih škola koji ne učestvuju u vršnjačkom nasilju vezaniji za školu nego učenici koji imaju uloge nasilnika, žrtve ili nasilnika-žrtve.

Međutim, kada se nivo vezanosti za školu razmatra u okvirima izdvojenih kategorija učesnika u nasilju, od značaja je podatak da se relativno visok nivo vezanosti za školu beleži ne samo kod učenika koji uopšte ne učestvuju u nasilju ($M=35,72$, $SD=5,50$), nego i kod onih koji ne ispoljavaju nasilje prema drugima ali su žrtve nasilja od strane svojih vršnjaka ($M=34,89$, $SD=5,73$). Stoga bi se, sudeći prema ovim, ali i drugim istraživačkim nalazima koji potvrđuju da žrtve vršnjačkog nasilja imaju gotovo isti nivo vezanosti za školu kao i učenici koji ne učestvuju u nasilju (Bradshaw et al., 2006; Cunningham, 2007; Popović-Ćitić, Jolić, 2009a; Spriggs, 2007; Urbanski, 2007), te da je korelacija između vezanosti za školu i iskustva viktimiziranosti daleko slabija nego korelacija sa ispoljavanjem vršnjačkog nasilja (Popović-Ćitić, 2008; Spriggs, 2007; Urbanski, 2007), moglo pretpostaviti da visoka vezanost za školu ne mora imati ulogu protekcije od viktimizacije vršnjačkim nasiljem, odnosno da nizak nivo privrženosti i posvećenosti školi nije nužno rizik za iskustvo viktimiziranosti nasiljem od strane vršnjaka. Sa druge strane, značajno niži nivo vezanosti za školu, utvrđen kod učenika koji ispoljavaju nasilje prema drugima, bez obzira da li se pojavljuju samo kao nasilnici ($M=31,62$, $SD=6,94$) ili imaju ulogu nasilnika-žrtve ($M=31,03$, $SD=6,34$), potvrđuje rezultate dobijene drugim istraživanjima (Haynie et al., 2001; McNeely & Falci, 2004; Oelsner et al., 2011; Pellegrini & Bartini, 2000) da nedovoljna posvećenost i privrženost školi i školskim obavezama može biti rizični faktor nasilnog ponašanja učenika.

Na osnovu rezultata post hoc testova primenjenih u istraživanju može se izvesti pretpostavka o postojanju dve grupe učenika koje se međusobno statistički značajno razlikuju u nivou vezanosti za školu i imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju. Prvu grupu čine učenici koji ne ispoljavaju nasilje prema drugima (tzv. neutralni učenici i oni koji učestvuju u nasilju isključivo kao žrtve nasilja), dok drugu grupu, kod koje je utvrđen niži nivo vezanosti za školu, čine učenici koji se nasilno ponašaju prema drugima, nezavisno od toga da li se istovremeno pojavljuju i kao žrtve nasilja ili ne (nasilnici-žrtve i nasilnici). Dodatno, ukoliko se uzmu u obzir rezultati o distribuciji učenika različitog pola i razreda unutar izdvojenih kategorija uloga u vršnjačkom nasilju, odnosno značajnost polnih ($\chi^2(3, N=963)=67,40, p=0,000$) i uzrasnih razlika ($\chi^2(9, N=963)=21,15, p=0,012$) u različitim ulogama u nasilju, moguće je opis izdvojenih grupa učenika upotpuniti sledećom konstatacijom. Učenici koji su u višem stepenu vezani za školu i koji ne ispoljavaju nasilje prema drugima (neutralni i žrtve) su pretežno ženskog pola i mlađeg uzrasta (peti i šesti razred), dok se učenici koji se nasilno ponašaju prema drugima (nasilnici i nasilnici-žrtve) i kod kojih je zabeležen niži nivo vezanosti za školu primarno regrutuju iz kategorija učenika muškog pola, s tim što su nasilnici zastupljeniji na starijem uzrastu (sedmi i osmi razred), a učenici koji su istovremeno i nasilnici i žrtve nasilja su u višem procentu prisutni u mlađim uzrasnim kategorijama, posebno među učenicima petog razreda. U skladu sa tim, nizak nivo vezanosti za školu mogao bi se dovesti u vezu sa ispoljavanjem nasilja od strane dečaka starijeg uzrasta, ali i sa iskustvom istovremene viktimiziranosti i ispoljavanja nasilja kod dečaka mlađeg uzrasta, dok bi visok nivo vezanosti za školu mogao biti, ne samo protektivni faktor ispoljavanja nasilnog ponašanja, već i faktor koji stoji u vezi sa rizikom viktimizacije vršnjačkim nasiljem kod devojčica i učenika mlađih razreda. Međutim, budući da priroda dobijenih nalaza ne omogućava izvođenje zaključaka o smeru povezanosti ovih varijabli niti su istraživanjem bile obuhvaćene posredujuće varijable koje mogu biti od uticaja kako na vezanost za školu tako i na ispoljavanje nasilnog ponašanja i iskustvo viktimiziranosti nasiljem, izneti stavovi o vezanosti za školu kao rizičnom, odnosno protektivnom faktoru ispoljavanja i viktimizacije vršnjačkim nasiljem zadržavaju se na nivou pretpostavki.

ZAKLJUĀAK

Dobijeni istraŹivaĉki nalazi, sumarno posmatrani, potvrđuju da vežanost uĉenika za školu stoji u vezi sa vršnjaĉkim nasiljem. Pri tome, nizak nivo vežanosti za školu moŹe se posmatrati kao faktor koji doprinosi povećanju verovatnoće ispoljavanja vršnjaĉkog nasilja, ali ne i viktimiziranosti nasiljem. Drugim reĉima, visok nivo privrŹenosti i posvećenosti školi moŹe biti protektivni faktor vršnjaĉkog nasilja, ali prevashodno u domenu ispoljavanja nasilja prema drugima.

Kada je u pitanju iskustvo viktimiziranosti nasiljem, dobijeni rezultati sugerišu da se pojedini uĉenici koji su vezani za školu mogu naći u riziku da budu Źrtve vršnjaĉkog nasilja. Time se otvara pitanje delovanja drugih varijabli iz psihološkog i socijalnog domena koje, kod tih uĉenika, posreduju ili uslovljavaju rizik viktimizacije, te je potraga za ovim determinantama, posebno onim koje se odnose na liĉne osobine i socijalnu prihvaćenost od strane vršnjaka, od znaĉaja za dublje razumevanje problema viktimiziranosti vršnjaĉkim nasiljem i utvrđivanje prirode korelacije između vežanosti za školu i rizika viktimizacije nasiljem. Osim toga, znaĉajno bi bilo diferencirati i odvojeno ispitati komponente privrŹenosti i posvećenosti, budući da pojedini istraŹivaĉki rezultati (npr. Cunningham, 2007; Urbanski, 2007) sugerišu da su Źrtve vršnjaĉkog nasilja posvećene školskom uĉenju, postignuću i obavezama, ali ne i da su privrŹene školi.

Sa druge strane, kada su u pitanju uĉenici koji se nasilno ponašaju, opravdano je sa aspekta planiranja programa prevencije nasilnog ponašanja uĉenika u školskoj sredini, uz uvaŹavanje postavki modela socijalnog razvoja i dobijenih istraŹivaĉkih rezultata, dizajnirati i primeniti preventivne intervencije usmerene na jaćanje vežanosti uĉenika za školu, i to putem pruŹanja mogućnosti za aktivno uĉestvovanje uĉenika u školskim aktivnostima, razvijanja socijalnih i emocionalnih veština uĉenika neophodnih za uspešno angaŹovanje u školskim aktivnostima i obezbeđivanja priznanja nastavnika za prosocijalno ponašanje i akademski uspeh uĉenika. Dobro organizovano školsko okruŹenje, podsticajno i ohrabrujuće angaŹovanje nastavnika i pozitivna vršnjaĉka kultura koja podstiće školski uspeh i zalaganje mogu doprineti socijalnom vezivanju za školu koje bi dalje rezultiralo pozitivnim razvojnim ishodima i redukovanjem problema u ponašanju.

LITERATURA

1. Ayers, C. D., Williams, J. H., Hawkins, J. D., Peterson, P. L., Catalano, R. F., & Abbott, R. D. (1999). Assessing correlates of onset, escalation, deescalation, and desistance of delinquent behavior. *Journal of Quantitative Criminology*, 15, 277–307.
2. Battistich, B., & Hom, A. Z. (1997). The relationship between students' sense of their school as a community and their involvement in problem behaviors. *American Journal of Health*, 87(12), 1997-2001.
3. Bradshaw, C. P., Debnam, K. J., Martin, L. & Gill, R. (2006). Assessing rates and characteristics of bullying through an internet-based survey system. *Proceedings of Persistently Safe Schools 2006: Collaborating with Students, Families, and Communities* (pp. 147-157). Washington, DC: Hamilton Fish Institute.
4. Catalano, R. F., & Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. In J. D. Hawkins (Ed.), *Delinquency and crime: Current theories* (pp. 149-197). New York, NY: Cambridge University Press.
5. Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B., & Hawkins, J. D. (2004). The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group. *Journal of School Health*, 74(7), 252-261.
6. Catalano, R., Kosterman, R., Hawkins, J. D., Newcomb, M. D., & Abbott, R. D. (1996). Modeling the etiology of adolescent substance use: A test of the social development model. *Journal of Drug Issues*, 26(2), 429–455.
7. Catalano, R. F., Park, J., Harachi, T. W., Haggerty, K. P., Abbott, R. D., & Hawkins, J. D. (2005). Mediating the effects of poverty, gender, individual characteristics, and external constraints on antisocial behavior: A test of the Social Development Model and implication for developmental life-course theory. In D. P. Farrington (Ed.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (pp. 93-123). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
8. Cunningham, N. J. (2007). Level of bonding to school and perception of the school environment by bullies, victims, and bully-victims. *The Journal of Early Adolescence*, 27(4), 457-478.

9. Gojković, V., Vukičević, L. (2011). Vršnjačko nasilje – buling kod učenika srednjih škola. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), 199-218.
10. Hawkins, J. D., Guo, J., Hill, K. G., Battin-Pearson, S., & Abbott, R. D. (2001). Long-term effects of the social development intervention on school bonding trajectories. *Applied Developmental Science*, 5(4), 225-236.
11. Haynie, D. L., Nansel, T., Eitel, P., Crump, A. D., Saylor, K., Yu, K., et al. (2001). Bullies, victims, and bully victims: Distinct groups of at-risk youth. *Journal of Early Adolescence*, 21(1), 29-50.
12. Herrenkohl, T. I., Hill, K. G., Chung, I., Guo, J., Abbott, R. D., & Hawkins, J. D. (2003). Protective factors against serious violent behavior in adolescence: A prospective study of aggressive children. *Social Work Research*, 27(3), 179-191.
13. Jovanović, V., Jerković, I. (2011). Zadovoljstvo školom kod učenika srednjih škola – povezanost sa školskim uspehom i indikatorima mentalnog zdravlja. *Psihologija*, 44(3), 211-224.
14. Juvonen, J., Graham, S., & Shuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.
15. Lipsey, M. W., & Derzon, J. H. (1998). Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: A synthesis of longitudinal research. In R. Loeber, & D. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 86-105). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
16. Lonczak, H. S., Abbott, R. D., Hawkins, J. D., Kosterman, R., & Catalano, R. F. (2002). Effects of the Seattle Social Development Project on sexual behavior, pregnancy, birth, and sexually transmitted disease outcomes. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 156(5), 438-447.
17. Ma, X. (2002). Bullying in middle school: Individual and school characteristics of victims and offenders. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 13(1), 63-89.
18. Maddox, S. J. & Prinz, R. J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(1), 31-49.

19. Marchant, G. J., Paulson, S. E., & Rothlisberg, B. A. (2001). Relations of middle school students perceptions of family and school context with academic achievement. *Psychology in the Schools*, 38(6), 505-519.
20. McNeely, C., & Falci, C. (2004). School connectedness and the transition into and out of health-risk behavior among adolescents: A comparison of social belonging and teacher support. *Journal of School Health*, 74(7), 284-292.
21. O'Donnell, J., Hawkins, J. D., & Abbott, R. D. (1995). Predicting serious delinquency and substance use among aggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(4), 529-537.
22. Oelsner, J., Lippold, M. A., Greenberg, M. T. (2011). Factors influencing the development of school bonding among middle school students. *Journal of Early Adolescence*, 31(3), 463-487.
23. Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17.
24. Pavlović, M., Žunić-Pavlović, V. (2008). Planiranje školskih programa prevencije vršnjačkog nasilja. *Nastava i vaspitanje*, 57(3), 318-337.
25. Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2000). A longitudinal study of bullying, victimization, and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American Educational Research Journal*, 37(3), 699-725.
26. Popadić, D., Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. *Psihologija*, 40(2), 309-328.
27. Popović-Čitić, B. (2008). *Prevenција nasilnog ponašanja učenika u školskoj sredini* (neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
28. Popović-Čitić, B. (2009). Nasilno ponašanje učenika beogradskih škola. *Beogradska defektološka škola*, 2, 121-139.
29. Popović-Čitić, B. & Jolić, Z. (2009a). Bullies, victims, and bully-victims: Differences in level of social bonding. In R. Zukauskienė (Ed.), *Proceedings of the XIV European Conference on Developmental Psychology ECDP* (pp. 463-468). Bologna, Italy: Medimond International Proceedings.
30. Popović-Čitić, B., Jolić, Z. (2009b). Uticaj socijalnog vezivanja na nasilno ponašanje učenika. *XV naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji* (str. 35-36). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u

Beogradu, Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju.

31. Resnick, M. D., Bearman, P. S., Blum, R. W., Bauman, K. E., Harris, K. M., Jones, J., et al. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *Journal of the American Medical Association*, 278(10), 823-832.
32. Roviš, D., Bezinović, P. (2011). Vežanost za školu – analiza privrženosti školi i predanosti školskim obvezama kod srednjoškoolaca. *Sociologija i prostor*, 49(2), 185-208.
33. Simons-Morton, B. G, Crump, A. D., Haynie, D. L., & Saylor, K. E. (1999). Student-school bonding and adolescent problem behavior. *Health Education Research*, 14(1), 99-107.
34. Spriggs, A. L., Iannotti, R. J., Nansel, T. R. & Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *Journal of Adolescent Health*, 41 (3), 283-293.
35. Urbanski, J. (2007). The relationship between school connectedness and bullying victimization in secondary students. *Graduate School Theses and Dissertations*, Paper 2390. Retrieved April 24, 2011. from <http://scholarcommons.usf.edu/etd/2390>.

SCHOOL BONDING IN STUDENTS WHO HAVE DIFFERENT ROLES IN BULLYING

Branislava Popović Ćitić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Summary

In recognizing the empirical evidence in the relationship between bullying and students' level of school bonding, the initial premise was derived that students who do not participate in bullying are more attached and committed to school than students who are bullies, victims or bullies-victims. In order to determine possible differences in the level of social bonding to school among students who have different roles in bullying, the survey was conducted on a sample of 1012 students from 12 elementary schools in Belgrade, with the average age of 12.9. Research results showed that levels of attachment and commitment to school among elementary school students are relatively high, with higher levels of bonding among girls and students in lower grades. Statistically significant negative correlations were found between school bonding and bullying, indicating that students with higher level of school bonding are less involved in bullying. The results of one-way analysis of variance confirmed the existence of significant differences between students who have different roles in bullying. Post hoc tests indicated that bullies and bullies-victims have lower level of school bonding than victims and students who do not participate in bullying. Additionally, significant gender and age differences in roles of bullying were found.

Key words: school bonding, bullying, bully, victim

Primljeno: 1.9.2012.

Prihvaćeno: 25.10.2012